

Nemzet és nemzeti nyelv Kelet-Európában

Tornow, Siegfried: Zum Verhältnis Nation und Nationalsprache in Osteuropa. = Zeitschrift für Slawistik. Bd. 47. 2002. H. 2. 17–180. p.

Ma természetes a nyelvével (és egyben etnikumával) elsődlegesen meghatározott „nemzet” fogalma, de tudjuk, hogy az egybeesés általában csak 19–20. századi keletű, amióta a nyelvi-etnikai kondíció elidegeníthetetlenül átszállt a politikai szuverenítésra is – a nacionalizmus mint szervező erő érvényesülése, a nemzetállami norma elterjedése és ezzel a népnyelv anyanyelvi standarddá és hivatalos normává szerveződése során. „Nemzet” korábban inkább táji vagy tágabb, politikai területhez kötött (legfeljebb a honos nyelvi, etnikai identitások valamelyikével illetett) kollektívumokat értettek, természetesen a szabad és kiváltságos csoportokra szűkítve a kört. Az elemek keveredésére nézve elég, ha a „francia” identitás „frank” szógyökerére, a „spanyol” vagy az „olasz” („italiano”) merő földrajzi, vagy az „oros” („ruszkij”) politikai névváltételére gondolunk. Ezekkel a példák szemben a kelet-közép-európai identitások egyediségét évszázadokig az interkulturális egyetemes latin diskurzus fedte el.

Közelebbi tájaink még a 17–18. századot is a táji-regionális identitások diskurzusa uralja. A szerző példája a német nyelven alkotó krajnai főnemesi polihisztor, Valvasor (1641–1693) Habsburg korona alatt élő szűkebb hazája – a mai Szlovénia – megismertetésének szentelt munkássága, amely a vidék vegyes, német és szláv világának gazdag tájtörténeti, etnográfiai leírását adja a benne gyökerező elme és szív büszkeségével és szeretetével. A nép- és nyelvidentitás fölött lebegő, jellegzetes tájpatritizmus kifejeződéséről van szó, amit ismerünk magyarországi viszonylatokból is – magyar vagy nem magyar nyelv- és nemzetudatú eleink eszmélkedésében.

Hasonló fedő, egyszersmind intézményesen egybefoglaló diskurzust jelent a korábbi századokban a felekezeti identitás. Ebben egyes, érintkező nyelvi-etnikai identitások szimbiózisáról van szó, ami később a differenciálódással elhal, de hosszú időn keresztül ez ad keretet a meghatározódásnak. Ekként tarthatjuk számon a szerb, román és ruszin ortodoxok 18. századi felekezeti közösségét a Habsburg-tartományok ortodoxiáját kézben tartó szerb egyház védőszármányai alatt (melyből a románságnak formailag 1800 körül sikerül kiválnia, ekkor még nem szabadulva a művelődési örökség szláv elemeitől). Rokon alakulat az oszmán birodalmi területen 1850-ig fennállt bolgár-görög közös felekezet, vagy a litván–lengyel római katolikus közösség Oroszország kereteiben (egészen a 19. század végéig), vagy akár az albán mohamedanizmus. E felekezet-identitási közösségek belső viszonyait mindig az „eredendő” identitási csoport meghatározó fölénye, diktátuma jellemezte a később csatlakozókkal szemben, ami ellen szükségszerű emancipációs küzdelem folyt egészen a győzelemig. Ennek során a világi kultúra szintjén is bizonyítani kellett a saját csoport érettségét a felekezeti önállóságra. Érdekes ebből a szempontból a magyarországi-erdélyi román egyház további küzdelme a felekezeti önrendelkezés érdekében – utóbb még a jerszálémi pátriárchával szemben is, aki inkább támogatta volna a szerb vagy (a havasalföldi és moldvai románság számára hagyományosan érvényes) görög köteléket. A 15. század végéig tulajdonképpen a római katolicizmus is egybefoglalta a nyelvben, népkultúrában egymástól elkülönülő, csak egyházi-világi vezetőrétegében kapcsolatra lépő közösségeket.

A táji, politikai vagy felekezeti identitás-elemeket magába olvasztva, a 18–19. század fordulóján ébred a nép-identitás – az etnicitással, a kulturális gyökerek és az anyanyelv

tudatosításával, hogy nemzet-eszme váljék belőle. Ez a korai, romantikus nacionalizmus fázisa („ébredés”, „útrakelés”), ahol egyenrangú választási lehetőség vagy adottság a politikai társadalom építés klasszikus nyugat-európai formája (államnemzet) és az azt nélkülöző „kultúrnemzeti” összeölekezés. A nemzeti törekvések hatalmi-politikai eszkálcója és rivalizálása vezet a nyert érdekérvényesítés, a mindent kizáró önrendelkezés politikai nacionalizmusához és ezzel a nép-szuverenitások tragikus konfliktusához. A Kelet-Európa szerte egymásba ékelődött, szórványokba aprózódó „nációk” („nemzetek” és a politikai identitással korábban sem bírt „nemzetiségek”) önérvényesítési törekvése eljut arra a pontra, ahol a multietnikus, sokvallású, soknyelvű régiók részközösségei csak is korlátozhatják egymást, illetve nyers erővel egyoldalúan az egyik időről időre, külső szövetezésekkel, globális konfliktusok alkalmával kiszorítja a másikat. Erről a holtpontról az 1840-es és az 1990-es évek között, másfél évszázadon át nincs elmozdulás.

Az etnopolitikai, etnokulturális összezsúfolódás és konfliktus-kicsapódás kelet- és közép-európai világában különös figyelmet érdemelhet a nyelvi viszonyok alakulása. Mindenekelőtt jellemző a különböző nyelvek „bábeli” koncentrációja a 19. század második felétől a modern ipari és piaci fejlődéssel mobilizált övezetekben, különösen a nagyvárosokban. De kevésbé megmozgatott övezetekben, pontokon is gyakori a helyi, regionális vagy valamely településrészeire jellemző többnyelvűség. A nyelvek kis- és nagykörnyezeti együttélése önmagában lényegében konfliktusmentes. A státusok a század végére a táji vagy elővárosi dialektus és az irodalmi standard között száz és száz egyedi formátumot fognak át. Idő- és helyzetbeli eltéréseivel a nyelvfejlődés is heterogén, szórt, aszinkron módon zajlik le nyugat és kelet vagy észak és dél között. Történetileg domináns nyelvek, mint a német, lengyel, orosz, magyar mellé újabb felzárkózók: a cseh, szlovák, horvát, szerb, román, bolgár, ruszin, ezek félig-meddig még az első szétválás (cseh, szlovák; bolgár, szerb), illetve a korai standardfejlesztés fázisában járnak. Mások: a litván, belorusz, ukrán, albán stb. még szenvedik elnyomatásukat és elhagyatottságukat. A standard alakításában esetenként még az elválasztó felekezeti örökséget kell áthidalni (például a rivalis szlovák katolikus és protestáns kezdeményeket), vagy közös szellemben egyeztetni az áthidalhatatlan differenciát (ortodox és katolikus „illír”, azaz szerb és horvát helyesírás és szellemiség; hasonló, hármas albán: moszlim, ortodox és katolikus egyeztetés).

A nyelvi fejlődés a 19. század folyamán a világháborúig (hozzáfűzzük: néhány olyan nyelvpolitikai konfliktusoktól eltekintve, mint a magyar hivatalos nyelvi offenzíva) aránylag akadálytalan, a polgárosodás szabad értékcserejét követi. Így mindaz, aminek fejlődnie kellett, fejlődik, amit meg kellett szilárdítani, az megszilárdul. (Referátumon kívül: milyen jellemzőkkel és kronológiával illeszthetnők a képbe az erdélyi örmény nyelvhasználat defenzíváját?) Szűkül természetesen a kis regionális nyelvek hatóköre, a köznyelvek előretörésével akár fel is szívódik a státusuk, de például egyes, elszigetelt északi-kárpáti nyelvek túlélnek minden modern bekerítést, csak az 1945-ös politikai földcsuszamlás rántja ki alóluk a talajt. A legfőbb figyelem természetesen mindvégig a „nemzeti” nyelv, a nemzeti standard kérdését övezi. Önrendelkező nemzeté válás minden igénye a nyelvi nemzet kiteljesedésével kezdődik. Ezt a stratégiát követhetjük végig, a soknyelvű és főleg német környezetben belül indított magyar küzdelem mellett, a cseh, a szlovák, a horvát „nyelvharc” egész menetében. 1918-ban el is érkezik mindhárom szláv náción politikai győzelme.

A későbbi 20. századra marad a nemzeti nyelvi emancipáció néhány olyan esete, amelyekben egy nemzeti alrégió – akaratlagos vagy kényszerű – kiválásával és további különfejlődésével szükségképpen új standard is létrejön – reális normaeltéréssel vagy akár anélkül. A fejlődéstípus a rokonnnyelvi találkozások és szétválások múltjából is ismert je-

lenséget példáz: a politikailag nyugtalan régiók kényszereszerű közösségi alternatíváinak érvényesülését. Normaeltéréssel (vitatott, hogy autochton déli szláv vagy csak dialektális változattól) alkotja meg újnemzeti nyelvét (az 1940-es, 50-es években) a Jugoszláviához csapódó, korábban bolgár-görög Macedónia, amely tagköztársasági státusát követően az 1990-es évek elején széthulló délszláv konglomerátum szuverén utódállama lehetett. Hasonló úton nyert szuverenitást legújában a román moldvai Besszarábia is, a szovjet alibi-autonómia, majd tagköztársasági létből függetlenségre ébredt Moldovai Köztársaság. Az utóbbi nemzeti nyelvét a romántól inkább talán csak adminisztratív értékszínten elválasztható „moldvai”-ként határozva meg.

A csatlakozás–szétválás „dialektikáját” figyeljük immár másfélszáz éve a horvát és szerb nyelvi identitás kapcsolatának változásaiban. Az „illír”-mozgalom összefogási igyekezete (cirill és latin írásmód, a nyugati és keleti keresztény szocializálódás minden kettősségén túl), az állampolitikai közösség beteljesedése és sok későbbi kényszere a nyelvi kvázi-azonosság deklarációira („szerb–horvát”, „horvát–szerb” státus) szorítja a feleket, szívós akarattal. A független Horvátország ebből a közösből vonja el most már „nemzeti” horvát nyelvét, minden lehetséges lingvisztikai, művelődéstörténeti indok és kiemelés latba vetésével. Emlékezhetünk: a horvát–szerb nyelvharc már a politikai elhidegülés és elszakadási opció párhuzamában megjelent.

A kelet-és közép-európai régió nyelvi státusviszonyait illetően a nyelvek kisebbségi helyzetét is illenék egyszer történetileg körüljárni – a nyelvi térkép időnkénti politikai átrajzolása nyomán. A sok száz év során felhalmozódott, veszteségei ellenére még mai is impozáns nyelvi készlet az utolsó tíz évben is erősen strukturálódott. Az újabb változások konzekvenciáit, mi tagadás, alig ismerjük egyelőre.

Komáromi Sándor

A fehéroroszországi nyelvpolitika az 1990-es években

*Zaprudskė, Sárgej: Mounaá palėtyka u Belarusė u 1990- á gady. = Arche – Pacatak. 2002. 1(21)
nr. 98–112. p.*

Szarhej Zaprudszki, a hazánkban is publikáló ismert fehérorosz nyelvész maga is végigküzdötte az utóbbi évtized harcait a fehérorosz nyelvért saját hazájában. Tanulmányában tárgyilagosan, sőt önkritikusan foglalja össze e küzdelem történetét.

A Fehérorosz Köztársaság részben örökölte a Belorusz SZSZK utolsó évének nyelvpolitikáját, amelyet nagymértékben meghatározott az 1990 decemberében elfogadott nyelvtörvény. Ennek második szakasza a fehérorosz nyelvet nyilvánította az egyetlen államnyelvvé a köztársaságban, míg az orosz nyelvet „a Szovjetunió népei közötti nemzetközi kapcsolatok nyelveként” határozta meg. A törvény nem szabályozta a hivatalos szférán kívüli nyelvhasználatot. A törvény egyes rendelkezéseit fokozatosan, 3–10 év türelmi idővel kellett volna bevezetni. Az 1990. évi nyelvtörvény elfogadását külső tényezők hatása is elősegítette, de jelentős győzelme volt ez a demokratikus ellenzéknek is.

Az 1990. évi nyelvtörvény elfogadására a fehérorosz nyelvnek az 1930-as évektől az 1980-asokig tartó hosszas hanyatlási periódusa után került sor, ezért a gyengébb nyelvek védelmére irányuló törvénykezés keretében kell azt szemlélni. Ugyanakkor a törvény a fehérorosz nyelv használati körének jelentős bővítését irányozta elő, ami a fehérorosz nyelvű kisebbségből távlatilag fehérorosz nyelvű többséget hozott volna létre.